

Osmanlıya Bakmak Osmanlı Çağdaşlaşması

İlber Ortaylı

İstanbul, İnkılap Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret Aş., 2016, 320 sayfa, ISBN:978-975-10-3662-9.

Ahmet Cengiz KARAGÖZ

Osmanlı çağdaşlaşmasını incelemek isteyenler; ders kitabı hüviyetindeki bu kitabı; Mümtaz Turhan'ın özet mahiyetinde olan "Garphlaşmanın Neresindeyiz?" adlı kitabı ile birlikte başlangıç kaynakları olarak okuyabilirler.

Çağdaşlaşma kavramı, üç bölüm ve dizinden oluşan kitabın önsözünde, Osmanlı içtimaiyatını ve gerçekleştirilen yenileşmeleri merkeze alan bir bakış açısı ile tarif edilmiştir. Bu anlamda Osmanlı Çağdaşlaşmasının yerine daha özel bir kavram olan "Osmanlı Devletinde Garplılışmanın" kullanılması daha uygun olurdu. Birinci bölüm; Osmanlı Garplılışmasının tarihi ve coğrafi altyapısını ele alırken ikinci bölüm; Osmanlı'da millet anlayışının ulus anlayışına evirilişini, milletlerin garptan etkilenişlerini o dönemdeki sosyal ve psikolojik durumlarına da işaret ederek genel olarak anlatmakta, üçüncü bölüm; batılılaşma sorununu tarihçi bakış açısı ile yorumlamaktadır. Üçüncü bölümü okurken Prof. Dr. Mümtaz Turhan'ın Garplılışmanın neresindeyiz kitabına sıkça müracaat etmeye ihtiyaç vardır. Ayrıca kitapta "modern Türkiye'nin olduğu bir dönem" olarak tanımlanan Sultan II. Abdülhamit döneminin; müspet ve menfi yönleri ile özet kaynaklarından okunmasının tamamlayıcı olacağı kanaatindeyim.

Bu genel girişten sonra bölümlere biraz daha yakından bakmak icap ediyor:

Birinci bölümdeki "İmparatorluğu Sona Erdiren Süreç: Birinci Cihan Harbi" kısmı kısadır ve fakat bugüne de ışık tutacak fevkalade önemli bilgi ve tespitlere yer vermektedir. Türk entelektüelinde her zaman sabit bir fikrin olduğunu zikreden yazar, İttihatçıların Almanya yanında savaşa girmek zorunluluğunu hissetmesinde devletin parçalanması ve özellikle İstanbul ve Boğazların kaybedilme korkusunun rol oynadığını ifade etmektedir. Ancak yazara göre; savaşa girmek kaçınılmaz değildi ve Mustafa Kemal, Kazım Karabekir, İsmet Bey ve Esat Paşa gibi seçkin kurmayların tarafsızlık telkinlerine itibar edilse, çok akıllı ve ince bir politika güdülebilse hiç olmazsa uzun bir süre savaşın dışında kalınabilir, gençleşen ve modernleşen ordu gücü elde tutularak, harbin sonuçları üzerinde, 1916'da savaşa katılan Romanya'dan daha etkili olunabilirdi. Böylece Şark ve Garp kültürüne sahip yetişmiş bir neslin savaşlarda kaybedilmesi önlenebilir, II. Abdülhamit'le başlayan bürokrat Arap kadrolarının yetiştirilmesi işi tamamlanır, kaliteli insan kaynağı sayesinde Ortadoğu bugünkü perişan hale düşmekten kurtulabilirdi. Bu faraziye; savaşa girmekle imparatorluk mefhumunun gerek kurumsal ve gerekse halk nezdinde yıkılmış olduğu ve imparatorluğun çok erken kaybedildiği değerlendirmeleriyle de uyumludur. **Denge siyaseti ile devleti harplerin yıpratıcılığından uzak tutmaya çalışan Abdülhamit'in hallinin garplılışma üzerindeki maliyetini de bu minval üzerinde değerlendirmek de mümkündür.**

İkinci bölümdeki "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet" kısmında yazar; "millet" in Arapçadaki dini topluluğu karşılayan bir kelime olduğunu, "ulus" un ise titizlikle "nation" anlamında kullanılmasını bu suretle "millet" kelimesinin tarih yazıcılığında orijinal ve klasik -bana göre ölü-bir deyim olarak kalmasını tavsiye etmektedir. Yazarın Osmanlı kültürünün doğuş ve gelişimini engelleyen millet kompartımanlaşması tespiti bu tavsiyeyi haklı gibi göstermekle birlikte; canlı bir varlık olan dildeki kelimelerin zaman içerisinde ihtiyaca göre değişen anlamlarda kullanıldığını, esasen başına Türk kelimesini almış bir millet kelimesinden dini bir topluluk anlaşılmayacağını dikkate almak gerekir. Bu tarz yaklaşımların-millet yerine ulus kelimesinin kullanılması gibi- genelleştirilmesi halinde kültür ve

ilim hayatımızda ideolojik bölünmelere yol açabildiğine de halen şahitlik etmekteyiz. Ayrıca ırkçılığın gözesi olan Avrupa'nın "nation" izini takip etmek yerine, tarihimizin ürünü millet kelimesinin tekamül eden birleştirici hüviyeti ile muhafaza edilmesinin daha uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Bu bölümün "Balkanlarda Ulusçuluk Kısmında" o devrin Balkan milletlerinde milliyetçiliğin -yazarın önerisine göre - kaynakları, gelişmesi ve sonuçları hakkında özet bilgi verilmiş, ulusçuluk laikleşen karakteri ile çağdaşlaşmanın bir öncülü olarak yorumlanmıştır. Yazarın da işaret ettiği gibi en ilginç olanı Yunan milliyetçiliği-ulusçuluğudur ve Yunancanın Bizans'tan gelen Roma hukuku ve kilise eğitimi dolayısıyla yaşaması, Yunanlıların bağımsız kiliseleriyle bütün Ortodokslar üzerinde yönetim hakkına sahip ve Adriyatik'teki bağımsız İon Adaları halkının çok önceden Rönesans İtalya'sı ve Avrupa Kültürü ile temas halinde olmaları, Yeniçağ ve Aydınlanma dönemi Avrupa'sının Yunan Kültürünü benimsemesi ve Yunanistan'a ilgisi belki de en önemlisi Yunanlıların 18. yüzyılda Karadeniz ve Doğu Akdeniz'in en büyük ticaret filosuna ve ticari ilişkilerine sahip olması ve bununla birlikte ihtilalden önce Yunanlıların tarımsal üretimlerini üç kat artırmış olmaları Avrupa'nın desteğini arkasına alan Yunan ayaklanmasının bağımsızlıkla sonuçlanmasına ve diğer Balkan Milletlerinde de milliyetçilik duygularının uyanmasına sebep olmuştur. Yazara göre; yukarıda bahsi geçen iç ve dış tesirlerin etkisi ile olgunlaşan Yunan İhtilali sürecinde, 20 Ekim 1827'de Navarin'de, İngiltere-Fransa ve Rusya müttefik donanmasının Osmanlı-Mısır donanmasının yakmaya yönelten başlıca sebeplerden biri modernleşen ve güçlenen ordusu ile muhtemelen Girit ve Mora valiliği kendisine vaat edilen Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın zorla Yunanistan'a yerleşip otorite kurmasından duyulan korkudur ve Navarin müdahalesi büyük devletlerin Yunanistan'ın iç ve dış siyasetine müdahalesinin de bir başlangıcıdır. Bu tespit iki bakımdan önemlidir: 1. **Durağan ve zamanında harekete geçirilememiş bir milli güce karşılık, olgunlaştırılan bir milliyetçilik hareketini destekleyen, zamanında ve etkili yabancı bir askeri müdahalenin bölgenin başına açacağı dertler açısından Yunan Ayaklanması günümüzde de göz açıcı örnektir. 2. Bunun yanında Yunanistan'ın şeklen garphlaşmasına rağmen, ilim, ilim felsefesi, teknik ve insan haklarına dayalı hukuk devleti alanlarında bir mesafe kat edememesi de; muasırlaşmayı ilk çağ Yunan kültürüne, Hıristiyanlığa veya ateizme veya bizim açımızdan aksini-muasırlaşmamayı- İslam dininin engelleyici etkisine bağlamaya çalışan sosyal teorisyenleri nakzedecek mahiyettedir. Gerçek şudur ki arkadan gelip yetişmeye çalışanlar açısından kontrol altında ülke olmaktan kurtuluş ve muasırlaşma olağanüstü bir çabayı gerektirmektedir.**

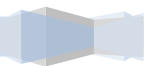
Üçüncü bölümdeki "Batılılaşma Sorunu" kısmında yazar; batı medeniyetine mensup gruplardaki üç başat özellikten bahsetmektedir. Bunlardan ilki: ortak yaşanan bir tarih ve kurumlarla çerçevelenmiş uygarlığa sahip olmaları, bin seneden beridir birbirlerinin; dilini, edebiyatını tanımaları, okullarında okumaları, adetlerini benimsemeleri, ikincisi: bu uygarlığın insanının; belirli bir süredir tarihe, hale ve geleceğe değişim toplumu bilinci ve değişimi fark ederek ona müdahale eden bir bilinç ile bakması, buna göre geleceğini saptamaya çalışması, üçüncüsü: insan sevgisini yaptırımlarla birlikte

müesseseleştirilmesidir. Bana göre bu üçün birlikte gerçekleşmesi şart değildir. Nitekim 200 yıllık Amerika Birleşik Devletleri ile Avrupa'da İngiltere, Almanya, Fransa, uzak doğuda Japonya, Güney Kore, ve son zamanlarda gelişen Çin ele alınıp bu faktörler bakımından incelendiğinde bu üç başat faktörün üçüne de sahip olduklarını iddia etmek güç olacaktır. Prof. Dr. Mümtaz Turhan ise Garplılışmanın neresindeyiz kitabında Garp medeniyetinin **esas unsurlarını; ilim ve onun inkişafını sağlayan ilmi zihniyet**, ilmin ameli hayata tatbikinden ibaret olan **teknik ve insan haklarını teminat altına alan hukuk ve hürriyettir** diyerek tarif etmektedir. Gerçekte yazarın ikinci başat unsurunu ilim ve ilmi zihniyet, üçüncü unsuru da insan haklarını teminat altına alan hukuk ve hürriyet olarak yorumlamak mümkündür. Ancak ilk başat unsurunu ise garp medeniyetinin meydana gelmesinde Avrupa milletlerinin iştirak nispetlerinin zamana göre birbirlerini destekleyecek şekilde kademelenmesi, birinde sekteye uğrayan gelişmenin diğerinde devam etmesi ve bunun paylaşılması şeklinde anlamak antropoloji alimi A.L. Krober'in tetkikleri (Garplılışmanın Neresindeyiz, s.45) ile de uyumlu olacaktır.

Bu son bölümde yazar; 213 ncü sayfanın 11 nci satırında zamanımızda batılılaşmanın manası konusunda Mümtaz Turhan'ı sadece tekniği alma taraftarı olan biri olarak tanıtmaktadır. Bu ciddi bir hatadır. Bunu anlamak için "Garplılışmanın Neresindeyiz" kitabının "Garplılışmanın Manası" başlıklı 5 nci kısmını okumak kafidir.

Tarih, sosyal antropoloji ve psikoloji disiplinlerinin uğraşı alanı olan garplılışma meselesi ve gayretlerimizin siyaseten farklı şekillerde yorumlandığı bir dönemde, birinci sınıf ilim insanımız olan Prof. Dr. İlber Ortaylı'nın bu kitabıyla çağdaşlaşma konusunu yeniden gündeme alması isabetli olmuştur. Ancak, yazar kitabında sadece Osmanlı Garplılışması'nı incelemiş, bu hareketin Cumhuriyet dönemindeki devamına sınırlı ölçüde, mesela yerel yönetimler ve harf inkılabı v.s. yönünden temas etmiştir. Bu; kitabın kendi amacı açısından yeterli ve fakat konunun tarihi bütünlüğü ve önemi açısından o derece eksiktir.

Tarihi bütünlük açısından bir kaç söz söylemek icap ederse; Mümtaz Turhan'ın 1974 yılı itibariyle; "Aradan 150-200 yıl geçmiş olmasına ve daimi bir garplılışma arzusuna rağmen neden bu davada muvaffak olmadık? sualini sorması, Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde batılılaşma gayretlerinin başarısız olduğunu iddia etmesi son derece haklıdır. Mümtaz Turhan'a göre garplılışmış bir toplumda neticeten; beher 100-200 nüfusa bir birinci sınıf ilim adamı, beher 10-20 nüfusa ise bir teknisyenin düşmesi icap eder. Şimdiki nüfusumuz dikkate alındığında birinci sınıf ilim adamı sayısının 400.000-800.000, teknisyen sayımızın da 4.000.000- 8.000.000 olması gerekir ki örneğin istatistiksel olarak; maddi ilimlerde radyoyu icat eden Clark-Maxwell ve Hertz gibi birinci sınıf ilim adamlarına ve radyoyu günlük hayatta kullanılabilir hale getiren Marconi ile De Forest gibi büyük teknikerlere sahip olabilelim. Henüz hem maddi ve hem de içtimai ilimlerde bu tür sonuçlara hasret olduğumuza göre her iki grubu teşkil ettiklerini iddia edenlerin ehliyetlerini sorgulamamız gerektiği ve garplılışmanın kıyısında gezinmeye devam ettiğimiz sonucuna da varabiliriz.

Sonuç olarak; ülkemizin muasır medeniyet seviyesine ulaşma gayretlerinin isabeti daima bir tartışma konusu olmuştur halen de olmaktadır. Halkımızın çağdaşlaşma için takip edilen politikalar hakkındaki ciddi tereddütleri ve gelecek endişeleri; ülkemizdeki siyasi tercihleri dolayısıyla ülkemizin siyasetini de bir uçtan diğer uca savurmaktadır. Halen orta yolu bulamadık. Çağdaşlaşma siyasetimizin yeniden gözden geçirilmesi ve ihtiyaç duyduğu usul ve tekniklerle desteklenmesi gerekmektedir. Bu nedenle konuya ilgi duyanların Prof. Mümtaz Turhan'ın "Kültür değişimleri" ve "Garplılışmanın Neresindeyiz" kitaplarını okumalarını hararetle tavsiye ederim.

